

UOT 82.091

Məmməd Mübariz ƏLİZADƏ
Filologiya elmləri doktoru, professor

FİRDOVSI VƏ NİZAMI ƏSƏRLƏRİNDƏKİ ŞİRİN SURƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: *Nizami, Firdovsi, Şirin obrazı, mənzum roman, məsnəvi*

Key words: *Nizami, Firdovsi, image of Shirin, novel in verse, masnawi*

Ключевые слова: *Низами, Фирдовси, образ Ширин, стихотворный роман, месневи*

“Xosrov və Şirin” dastanı Şərq xalqlarının folkloru və yazılı ədəbiyyatlarında çox geniş yayılmış və dünya şöhrəti qazanmış aşıqanə mövzulardandır. Dastanın mövzusu qədim olsa da, ona yeni rəvnəq verib dünyada tanıtıran Azərbaycan xalqının dahi şair və mütəfəkkir oğlu Nizami Gəncəvi olmuşdur. Belə bir məlum faktı xatırlatmaq olar ki, Nizaminin “Xosrov və Şirin” adlı mənzum romanı yarandıqdan sonra onlarla məşhur istedadlı şair bu ölməz əsərə nəzirələr yazmış, hətta başqa əfsanəvi sevgililər barədə dastan yazan sənətkarlar belə bu əsərdən ilhamlanaraq böyük Nizamini yad etmişlər və sonsuz iftixar hissi ilə özlərini bu əzəmətli poeziya günəşinin peykləri, onun ədəbi məktəbinin şagirdləri adlandırmışlar.

Ehtimala görə, dastanın şifahi variantı VI əsrin əvvəllərində yaranıb dildən-dilə, eldən-elə keçərək ərəbdilli tarixnəvislərin əsərlərində Sasanilər dövründə baş vermiş saray hadisələrindən biri kimi qeydə alınmışdır. Farsdilli ədəbiyyatda isə ilk dəfə bu mövzuya maraq göstərən və onu ölməz “Şahnamə”sində nəzmə çəkən böyük fars-tacik şairi Əbülqasim Firdovsi (934-1020) olmuşdur.

Firdovsi Xosrovla Şirin arasındakı məhəbbət macərəsinin bədii ədəbiyyata keçirilməsinin təşəbbüsçüsü olsa da, bu mövzuda o, xüsusi müstəqil əsər yazmamış və ancaq Sasanilər sülaləsinin sonuncu qüdrətli hökmdarı Xosrov Pərvizin sərgüzəştindən bəhs edilən dastanda onun gözəl və sonuncu arvadı olan Şirinlə müəşiqəsindən də bəhs açmışdır. Beləliklə, qeyd etməliyik ki, Xosrov–Şirin mövzusu şairin qələmə aldığı çox ciddi siyasi, ictimai, hərbi dövlət məsələlərinin, xüsusilə mürəkkəb saray intriqaları dairəsində, əlbəttə, mühüm yer tutan, həm də şah dərbarında hökm sürən ziddiyyətlər düyününü açmaqda həlledici rolunu oynayan epizodik bir haşiyə səciyyəsi daşıyır. Lakin buna baxmayaraq, mahir bədii söz ustası Şirinin timsalında elə bir maraqlı və tamamlanmış bədii surət yaratmışdır ki, min ildən bəri öz bəşəri keyfiyyətləri ilə yaşamaq və təsir göstərmək qabiliyyətini hiş etməkdədir.

İki böyük sənətkar haqqında bəhs açdığımız əsərlərində məsələnin qoyuluşu, qayəsi və məqsədi baxımından tamamilə bambaşqa mövqə tutsalar da, eyni mövzunu qələmə aldıkları üçündür ki, biz onların ayrı-ayrılıqda Şirin surətinə münasibətini müqayisəli təhlil yolu ilə aydınlaşdırmağı faydalı hesab edirik. Belə bir təhlil, fikrimizcə, bir sıra başqa əsərlərində də mövzu yaxınlığı, hətta eyniliyi nəzərə çarpan Firdovsi ilə Nizaminin tarixi-əfsanəvi rəvayətlərə, hər bir sənətkarın ayrılıqda münasibətlərini ümumiyyətlə işıqlandıрмаğa, onların bədii maneraları, ictimai, mənəvi, əxlaqi, tərbiyəvi görüşlərindəki özünəxaslığı müəyyənləşdirməyə də kömək edər.

Əvvəlcə onu qeyd etmək istərdik ki, Firdovsi, istərsə də Nizaminin əsərlərində təsvir olunmuş Şirin, ilk mənbələri oxumadan fikir söyləyən bəzi ədəbiyyatşünasların qələmə verdiyi kimi, “erməni şahzadəsi”, “erməni kənizi” və ya “xristian qızı” deyildir. Nizamidən sonra bu mövzuya müraciət edən şairlərdən bəziləri onu Ermənistanla

bağlamışlarsa da, bunun nə Firdovsiyə, nə də Nizamiyə dəxli vardır. Bu sətirlərin müəllifi Nizami qəhrəmanının etnik mənsubiyyətini çaşbaş salan keçmiş və müasir müəlliflərin qeyri-elmi fikrini çıxışlarından birində ətraflı tənqid və rədd etmişdir. Bu məqalədə isə həmin məsələ ətrafında yeri gəldikcə qısa şəkildə məlumat vermək fikrindəyəm.

Firdovsinin “Şahnamə”də yaratdığı Şirin surəti iranlı qızı, iranlıdır. O, Sasanilərin paytaxtı olan Tisfun (Mədain) şəhərində yaşayır, yəqin, orada da doğulmuşdur. Şair qəhrəmanının ailəsi barədə heç bir məlumat vermir. Onun əsas məziyyəti gözəlliyi və bir də şahzadə Xosrov Pərvizə vurğun olmasıdır.

“Şahnamə” müəllifi xatırladır ki, Xosrov gənc çağlarında hələ atası Hürmüz şah ikən bu qızla intim əlaqə yaratmış, onun könlünü ovlamışdır. Lakin əvvəllər saray intriqası nəticəsində ata ilə oğul arasında baş verən qarşılıqlı şübhə və inamsızlıq və bunun ardınca Bəhram-Çubinə ilə hakimiyyət uğrunda apardığı çətin vuruşmalar, mürəkkəb siyasi hadisələrin təsiri nəticəsində gənc hökmdar Şirini sanki tamamilə unutmuş, bədnamlıq isə Şirinə qalmışdır.

Firdovsi Şirin surətini fəal personaj kimi o zaman dastana daxil edir ki, Xosrov Pərviz həyatının macəralı səhifələrini başa çatdırıb, yerini səltənət təxtində möhkəmləndirmiş, bütün şahlar kimi, o da gününü asudə, eyşü-ışrətlə keçirir. Şairin, necə deyərlər, sətirlərarası işarələrindən belə nəticə çıxarmaq olar ki, təbiətə qadın cinsinə həris olan Xosrovun Şirinə laqeyd olması səbəblərindən biri də vaxtilə bilavasitə öz maddi və hərbi köməyi ilə onun hakimiyyət başına qayıtmasına imkan yaratmış Rum qeysərinin qızı olan arvadı Məryəmin İran şahı üzərindəki mənəvi hökmranlığıdır.

Şirin isə aylar, illərlə öz gənclik məhəbbətini ürəyində hiss edir və Xosrov Pərvizin yenidən vəsəlinə çatmaq üçün yollar axtarır. Nəhayət, o, bir gün xəbər tutur ki, hökmdar cah-calalla onun yaşadığı küçədən keçərək şikara gedəcəkdir. O, bu təsadüfdən istifadə edib Xosrovla müəşiqə macərasını yenidən başlamaq qərarına gəlir.

Şirin geyinib bəzənir, dam üstə çıxaraq sevgilisinin yolunu gözləyir. Budur, yedəklərinə tazılar, tulalar, qolları üstündə ov quşları, ox-kaman, zubinlərlə silahlanmış atlı dəstələri keçir gedir. Dəstələrin tən ortasında Xosrov görünür, Şirin hökmdarın diqqətini özünə cəlb etsin deyə gözəl səsi ilə aşıqinə mahnı oxumağa başlayır. Xosrov onu görür, dinləyir, gənclik ruzigarını xatırlayır, ürəyində eşq atəşi şölələnir, Şirini dərbəra, şah hərəmxanasına aparmağı xidmətçilərinə əmr edir. Xosrov şikara gedir. Şirin hərəmxanaya aparılır.

Saray əyanları hökmdarın hərəkətindən xoşlanmırlar. Onlar bədnam bir qadının hərəmxanaya qədəm qoymasını şahlıq məqamına hörmətsizlik, təhqir hesab edərək, acıq edib saraya gəlməməyə söz verirlər. Şikardan qayıdan Xosrov vəziyyəti belə görüb təşvişə düşür və özü əyanları saraya dəvət edib incikliklərinin səbəbini bilmək istəyir. Möbidlərdən biri hamının əvəzindən şaha məzəmmət etməyə başlayır və deyir:

Divə yar olubdur böyük hökmdar,
Bizim qəm dolu bağrımız partlayar.
İranda bir özgə qadın yox mægər
Ki, Şirin üçün Xosrov əldən gedər?!
Hərəmxanaya gəlməmişdən Şirin,
Çırağıydı parlaq üzü ellərin,
Böyük nəslimizdə, düşün bir, haçan,
Belə iş tutan var, bizə ver nişan!* (Şahnamə, 1971: 215)

*Burada və hər yerdə “Şahnamə”dən gətirilən misalların tərcüməsi məqalə müəllifinindir.

Bu epizodun əxlaqi-mənəvi prinsipləri ilə yanaşı bir cəhəti də qeyd etməmək olmaz ki, Firdovsi mütləq hökmdarın nə qədər güclü və nüfuzlu olsa da, öz saraq əyanlarının birliyi qarşısında miskin və aciz olmasına işarə etmişdir. Zahirən kiçik görünən bu işarə əsrlər uzununu davam edən və saysız-hesabsız faciələrə səbəb olan tarixi hadisələrə işıq salır ki, nə üçün şahlar həmişə saraya ən yaxın olan əyanlar arasına daimi nifaq və düşmənçilik toxumu səpmiş, onları biri digərinə qarşı qoymuş və bu ziddiyyətdən istifadə edərkən ən çox təhlükəli və nüfuzlu hesab etdiklərini, rəqiblərinin könlü xoş olsun deyə, cəlladın qılıncı altına göndərmişlər.

Xosrov saray əyanlarının narazılığından ciddi təşvişə düşsə də, Şirinə olan məhəbbətindən əl çəkmək istəmir. Ona görə də vəziyyətdən çıxmaq üçün ağıllı bir tədbirə əl atır. O, bütün nüfuzlu əyanları və möbidləri saraya dəvət edir və xidmətçilərinə tapşır ki, içində qoxumuş qan olan bir qızıl testi məclisə gətirib sıra ilə əyanların qarşısına tutsunlar. Əlbəttə, bu əməliyyat əyanları çiyindirir və hamı ikrahla testdən üz döndərir. Sonra şahın əmri ilə qullar haman testi təmiz yuyub içinə müşk, gülab tökürlər və məclisə gətirirlər. İndi hamı rəğbətlə, sevə-sevə testə baxır və onun xoş ətrindən zövq alır. Şair sözü əsərinin qəhrəmanı Xosrov Pərvizə verir:

Dedi şah: Şəhərdə o Şirin ki var,
Zəhərlə dolu testə çox oxşayar,
O testi yumuşdur hərəmxanəmiz,
Bizim ətrimizlə dolubdur təmiz.
O, bədnam olubsa, müqəssir mənəm,
Könül verdiyi varsa, tək bir mənəm. (Şahnamə, 1971: 217)

Xosrovun dili ilə deyilən bu sözlərin iki cəhətdən təsir gücü çox böyükdür. Bir yandan hökmdarın gördüyü tədbir və öz hərəkətinə bəraət qazandırmaq səyi əyanların bu məsələdəki müxalifətinə, bir növ, son qoyur. Onlar, necə deyərlər, şahın təqsirindən keçir və adətləri üzrə onu vəsfə başlayırlar. Digər cəhətdən isə, şair həmin sözləri Xosrovun dilinə verməklə hər iki qəhrəmanının mənəvi səciyyəsinə yüksəltməyə nail olmuşdur. Oxucu haqlı olaraq nəticə çıxarır ki, Şirin saray əyanlarının zənn etdikləri qədər bədnam, pozğun qadın deyil, onu rüsvay edən Xosrova olan eşqidir ki, böyük şair bütün dastan boyu bu eşqin sönməz, kiçilməz, zaval tapmaz həqiqi eşq olduğundan danışmışdır. Eyni zamanda Firdovsi bu sözlərlə Xosrovun mərdliyini, Şirinə olan məhəbbətinin pak və səmimi olduğunu göstərmək istəmişdir.

Firdovsidə Şirin surəti ziddiyyətli və bir insan kimi nöqsanlıdır. Şahın hərəmxanasına gəldikdən sonra o, təbiətindəki məhdudluğu, cılızlığı tezliklə bürüzə verir, hərəkət tərzi ilə oxucunun nəzərində sönmür, xar olur. Xosrov Şirini nə qədər ürəkdən sevsə də, hərəmxanada hakim onun birinci arvadı Məryəmdir. O, Rum qeysərinin qızı, şahzadə, baş hərəmdir. Hökmdar, bir növ, ondan asılıdır, ancaq onunla hesablaşır, Şirin isə bu güclü rəqibin üstünlüyünə dözə bilmir, həsəd hissi onu boğur, ah çəkib qan udur, saralıb solur, mələk ikən divə, əfi ilana çevrilir. Paxıllıq, qısqançlıq Şirini cinayətə sürükləyir. O, rəqibini aradan qaldırmaq üçün onu zəhərləmək qərarına gəlir. Məryəm bilmədən zəhəri içir, bundan kimsə xəbər tutmur. Çox keçmir ki, Məryəm zəhərin təsirindən ölür, Şirin muradına çatır, baş hərəmin yerini tutur.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, Firdovsi əsərindəki Şirin surəti bir fərd kimi hadisələrin cərəyanında rol oynamır. Nizami dühası ilə yaranmış Şirin surətindən tamamilə fərqli olaraq o, məlikə məqamına çatdıqdan sonra belə dövlət işləri ilə əsla maraqlanmır və əri Xosrova heç bir mənəvi-əxlaqi təsir göstərə bilmir. Bu cəhət də diq-

qəti cəlb edir ki, əvvəllər ağıllı, ədalətli, rəiyyətpərvər hökmdar kimi təsvir olunan Xosrov getdikcə xoş təbiətini dəyişir, yolundan azır, xalqı, ölkəni çalıb-çapır. Özü üçün yeni saray, cavahirata qərq olunmuş uca taxt tikdirir, xalq kütlələrindən uzaqlaşır, kimsənin fəryadını, şikayətini eşitmir. Şahı belə görən dövlət məmurları, hakimlər, sərkərdələr əl-qol açır, zülm ərşə yüksəlir. Şaha ən yaxın olan əyanlar arasında şiddətlənən rəqabət, intriqa dövlətin əsasını sarsıdır, Xosrov isə şəxsi özbaşınalığı, acgözlüyü və laqeydliyi ilə vəziyyətin get-gedə ağırlaşmasına şərait yaradır.

Məqamı şahın olsa da çox uca,
Kifayət deməzdi o taxta, taca.
Tamah saldı udsun bütün dünyanı
Xarab qoydu İrani, həm Turanı.
Göruncə şah olmuş özü zülmkar,
Saray əhli də zülmə qurşandılar.
Rəiyyət gəlib zülm əlindən zara,
Apardı pənah çoxları yadlara.
Nəsihət dili açsa bir xeyirxah,
Dilindən asardı onu padişah.
Verib xainə ixtiyar ölçüsüz,
Yatıb taleyi, bəxti döndərdi üz.
Adı nifrət ilə alındı dilə,
Qoyun da dönüb qurd olarmış belə?! (Şahnamə, 1971: 238)

Firdovsi ölkəsinin çoxəsrlik tarixindən, xüsusilə ərəb-İslam işğalçılarının qələbə-sini asanlaşdıran feodal satqınlığı faktlarından istifadə edərək göstərir ki, Xosrov Pərvizin hakimiyyəti dövründə də həm hərbi, həm də mülki idarə sistemində əllərində böyük ixtiyar olan feodallar öz çirkin məqsədlərinə çatmaq üçün yadelli qoşunları İrana dəvət etməkdən heç də utanmırdılar.

Belə bir böhranlı vəziyyətdə Xosrov nəinki hadisələrə laqeyd qalır, bəlkə də özü Zad Fərrux və Gəraz kimi satqın feodalların əlində alətə çevrilir. Xain sərkərdələr onun on altı oğlunu, o cümlədən Şirindən olan dörd oğlunu zindana salmışdılar. Şah kimi, məlikə Şirin də bütün bunlara adi məsələlər kimi baxır. Onun üçün saray təmtərağı, bir də Xosrovun ağuşu həyatın əsl mənasıdır. O, qəflət yuxusundan o zaman oyanır ki, əyanlar artıq saray dövlət çevrilişini başa çatdırmışdılar. Onlar Xosrovun əsl adı Qubad olan oğlu Şiruyu zindandan çıxarıb şah elan edir, sonra da Xosrovu və on beş oğlunu muzdlu qatil əli ilə zindanda öldürürlər.

“Şahnamə”dəki Şirin surəti ilə Nizaminin əsərindəki eyni adlı qəhrəman surəti arasındakı oxşar cəhət yalnız Xosrovun ölümündən sonra taxta çıxarılmış oğlu Şiruyun öz analığına eşq elan etməsidir. Firdovsi bu məsələni nisbətən geniş qələmə almışdır. Dastanın bu hissəsində böyük şair qəhrəmanın mənəvi-əxlaqi məziyyətlərini daha qabarıq şəkildə aşkara çıxarmağa səy göstərmişdir. Burada Şirin onu rahat buraxmayan Şiruyu məharətlə aldadır. Onun “Sən cadusan, Xosrovun fəlakətinə səbəb sənsən” sözlərinə cavab versin deyə məclis qurub onu dinləməyi tələb edir. Bu məclisdə Şirin qadının, əsl qadının üç əsas xüsusiyyətini belə şərh edir: Birincisi – əri olmalı, ərinə sadıq və ona layiq olmalıdır. Mən əvvəldən Xosrovu sevib, sona qədər eşqimə sadıq, ləyaqətli məlikə olmuşam. İkincisi – qadın ana olmalıdır. Mən Xosrov üçün dörd oğul doğmuşam. Üçüncüsü – qadının gərək gözəl surəti və uzun saçı ola! O, üzünü açıb saçlarını arxasına tökür və deyir: Bu hüsnü, bu saçları Xosrovdan başqa bir kişi görməmişdir.

Bütün məclis əhli Şirinin ağıllı, sədaqətli, gözəllikdə misilsiz qadın olduğunu təsdiq

edir. Şiruyun ona məhəbbət hissləri daha da coşur. Sonra Şirin aşiqinin qarşısında yeni şərtlər qoyur. Ondan əhdnamə alır ki, özünəməxsus olan sərvətin ixtiyarı ona verilsin və son dəfə vidalaşmaq üçün Xosrovun sərdabasına buraxılsın. Şiruy bu təklifləri canla-başla qəbul edir.

Burada şair öz qəhrəmanını ülviləşdirir, oxucunun nəzərində bir ağıllı, vəfalı, ürəyiaçıq, alicənab, fədakar bir qadın surəti kimi təcəssüm etdirməyə çalışır. Öz qəsrinə qayıdan Şirin bütün qullarını azad edir, xaraba bir karvansaranı Xosrovun adına abadlaşdırıb xalqın ixtiyarına verir, bütün sərvətini yoxsullar və azad etdiyi qullar arasında bölüşdürüb onlara bağışlayır. Sonra isə Şiruyun icazəsi ilə Xosrovun sərdabasına daxil olub üzünü sevimli ərinin üzünə qoyub zəhər içir və arxasını sərdabanın divarına söykəyərək can verir.

Ədalət naminə burada bir məsələni qeyd etmək istərdim ki, tədqiqatçılardan bəziləri Firdovsinin qadına mənfi münasibəti barədə fikir irəli sürmüşlər. Bu haqsız hökmü verənlər, bir qayda olaraq, “Şahnamə”nin Səyavuş dastanında təsadüf edilən bu bir beytə əsaslanmışlar:

Gərək basdırılsın qadın, əjdaha,
İki murdarı görməyək bir daha! (Şahnamə, 1965: 316)

Bu kimi tədqiqatçılar, görünür, nəzərə almırlar ki, bu beyti şair özünün deyil, Səyavuşun ölüm xəbərini eşidərkən qəzəbdən coşub-daşan və bu faciəni qətlin əsl səbəbkarı olan fitnəkar Südəbəni əri Şah Keykavusun gözü önündə qılıncdan keçirən Rüstəmin dilindən yazmışdır. Südəbə “Şahnamə”də yeganə tipikləşdirilmiş mənfi qadın surətidir. Bəli, yeganə!.. Halbuki şairin əsərində yaradılmış kişi surətləri içərisində mənfilikləri ilə Südəbədən heç də geri qalmayan surətlər, o cümlədən şahlar, şahzadələr, vəzirlər və s. istənilən qədərdir.

Belə bir ittihamı Firdovsidən rədd etmək üçün oxucuya tövsiyə olunur ki, böyük dühası ilə yaradılmış Rüdabə, Fəranək, Təhminə, Firəngiz, Azadə, Qidafə, Şirin və onlarla başqa qadın surətlərini diqqətlə nəzərdən keçirsinlər. Firdovsi böyük bir sənətkar kimi bəşəriyyətin yarısını təşkil edən və ağışında tarixin ölməz qəhrəmanlarını bəsləyən anaya-qadına sonsuz məhəbbət və hörmət bəsləmişdir. Əlbəttə, bir çox cəhətlərdə olduğu kimi, bu məsələdə də o, Nizamidən fərqlənmişdir.

Nizami əsərindəki Şirin surəti odlu və həssas qəlbi ilə sevməyi bacaran, pak və səmimi məhəbbətinə uzun sürən, fədakarlıq tələb edən əzab və məşəqqətli, ağır imtahanlardan keçərək sadıq qalan bir aşiqdir. Nizami Şirininin köksünü yaxan məhəbbət atəşi nə qədər iti şöləli və geniş əhatəli olsa da, qəhrəmanın başqa bir səciyyəsi, onun mənliyi bu yangına üstün gəlir. Şirin öz təmiz adını, ismət və namusunu, qızlıq-qadınlıq ləyaqətini necə də ehtiyatla, hətta sərtlik və qətiyyətlə qorumağı bacarır. O, bu cəhətdən “Şahnamə”dəki Tisfun sakini Şirinə oxşamır, çılğın bir eşqin hökmü ilə olsa da belə öz pak ətəyinə bədnamlıq ləkəsi vurulmasına yol vermir.

Şirin illər uzununu Mədəində eşqinin əsiri olduğu Xosrov Pərvizin, demək olar ki, qonşuluğunda yaşayır. Cavan hökmdar dönə-dönə onun yanına vasitəçi göndərir, məktublar göndərir, vüsəl istəyir, ancaq rədd cavabı alır. Şirinin vəslinə çatmaq üçün Xosrov şahlıq qürurunu sındıraraq şəxsən özü bu azərbaycanlı qızının qapısına gəlir, yalvarır-yaxarır, görüş istəyir. Şirin isə belə anlarda sanki qızmış bir pələngə çevrilir, qapını öz sevgilisi şahənşahın üzünə bağlayır, kandarına belə ayaq basmasına icazə vermir. O, təmiz adını eşqindən və həyatından üstün tutur və beləliklə, hələ ilk gənclik çağlarında bibisi Məhinbanuya verdiyi sözə tərəddüdsüz sadıq qalır.

Eşqində gözümdən qan-yaş axsa da,*
Kəbinsiz dönmərəm ona arvada. (Xosrov və Şirin, 1947: 45)

Nizami Şirininin öz mənliliyini qiymətləndirməyi bacaran qızlara xas olan bu məziyyəti öz mənəvi, əxlaqi əhəmiyyətini hələ də itirməmiş və heç vaxt da itirməyəcəkdir.

Dahi Nizaminin yaratdığı Şirin surəti təkcə misilsiz gözəlliyi ilə ürəkləri fəth edən, şahlara, qəhrəmanlara diz çökdürən, öz mənəvi zənginliyi ilə nəsillərə nümunə olan bir qadın deyil. O, həm də ulu nənəsi Nüşabənin dili ilə desək, "Aslanın erkəyi, dişisi olmaz" müdrik ifadəni doğruldan yenilməz igiddir. Şair yeniyetmə Şirinin camalının vəsfinə təxminən yüz misra şeir incisi sərf etmişdir. Lakin o, nəzənin bir dilbər, misilsiz gözəl olaraq qalmır. Nizami sevimli qəhrəmanını eyni zamanda dövrünün kişilərinə xas olan mərdlik, cəsərət, cəngavərlik sifətləri ilə də vəsf etmişdir. Onun günü əsasən at belində keçir, özü kimi qoçaq kənzləri də vardır ki, onlarla bacı kimi mehriban və səmimidir. Atlanıb ova çıxarkən nəcib şahzadə "fillərin dişini, aslanların pəncəsini qıran" cəngavərə çevrilir.

Kiçik bir detalı da qeyd edək ki, Nizaminin mənzum romanının baş qəhrəmanları Xosrovla Şirin bir-birini görmədən sevirilər. Xosrov Şirinin vəsfini öz nədimi rəssam-səyyah Şapurun dilindən eşidib ona aşıq olur. Şirin isə haman rəssamın fırçası ilə çəkilmiş Xosrovun şəklini görüb, yenə ondan tərifini dinləyib vurulur. Buradan da hər iki sevgili ilə əsərdə mahir və istedadlı bir insan kimi verilmiş Şapur arasında bir dostluq əlaqəsi yaranır ki, əsər boyu surətlərin daxili aləmini açmaq işinə kömək edir. Ona görə də əsər boyunca Şapur surəti qəhrəmanların psixoloji, əxlaqi-mənəvi səciyyələrini müəyyənləşdirmək üçün özünəməxsus rol oynayır. Şirinin Şapura olan hüsn-rəğbətinin və ona etimadının iki əsas mənbəyini xüsusi qeyd etmək olar. Onlardan birincisi bu ağıllı, dünyagörmüş insanın dostluqda səmimi, sadıq və qərəzsizliyi, digəri isə onun mahir bir rəssam-sənətkar olmasıdır.

Biz Firdovsi "Şahnamə"sindəki Şirinin bir qadın olaraq eşqinə sadıq, sevgilisi Xosrovdan başqa kimsəyə meylini salmamış bir aşıq, bir ana və misilsiz gözəl kimi verildiyindən danışdıq. Bütün bu xoş sifətlər Nizaminin yaratdığı Şirin surətində daha aydın, daha parlaq verilməklə yanaşı, burada biz ondakı başqa ülvə xüsusiyyətlərinin təcəssüm etdirildiyini də görürük. Şirin burada məhəbbəti daha geniş və çoxcəhətli mənada başa düşür. O, Xosrov üçün bütün pak qəlbi ilə bağlanmış vəfalı sevgili olmaqla bərabər, eyni zamanda xeyirxah dost və müdrik məsləhətçidir. Nizami əsərinin qəhrəmanına bu cəhətdən qiymət verməli olsaq, təsdiq etməliyik ki, təkcə Firdovsi deyil, ümumiyyətlə, Nizamiyə qədər və həm də ondan sonrakı Yaxın və Orta Şərq xalqlarının klassik ədəbiyyatında Şirinə bərabər ikinci qadın surəti yaradılmamışdır. Burada biz əsər boyu Şirini öz sevgilisinin bir dövlət başçısı kimi siyasi, mənəvi, əxlaqi, bəşəri keyfiyyətlərinin təkamülünü və saflaşmasını təminə çalışan bir tərbiyəçi rolunda görürük.

Şair əsərində eşqin hər şeyə üstün gələnlə qüdrətindən ətraflı bəhs açmışdır. Lakin o, elə bir qəhrəman surəti yaratmışdır ki, bu qüdrətin kortəbii hökm etməsini eşqin özünə hörmətsizlik hesab edir. Sevgililərin Muğanda ilk dəfə rastlaşdığı və eşqin, necə deyirlər, ilk badəsindən sərməst olduqları günləri xatırlayaq. Xosrov hakimiyyət uğrunda mübarizədə rəqibi Bəhram-Çubinə qarşısında basılmış, tacü-taxtı tərək edərək Azərbaycana pənah gətirmişdir. Şirinlə xoş keçən günləri bütün dərdlərini ona unutturmuşdur. O, əlindən çıxmış hakimiyyət, cah-calalın müqabilində ancaq Şirinə sahib ol-

* Burada hər yerdə "Xosrov və Şirin"dən gətirilən misallar nəşrdə Rəsul Rzanın tərcüməsindəndir. Tərcümələr orijinala yoxlanılmış və məqalə müəllifi tərəfindən dəqiqləşdirilmişdir.

mağı səadət hesab edir. Əlbəttə, Şirin də eyni dərəcədə eşq atəşində yanır. Lakin o öz hisslərini cilovlamağı bacarır və Xosrova “Sən dövləti ələ gətir, mən həmişə varam” və ya “Ölkəni rəqibə tərk edən bir kəs mənim qədrimi nə bilər?” deyərək, Xosrovdan mənlik coşdurur. Şahzadə zahirən Şirindən inciyir, lakin sevgilisindən eşitdiyi səmimi istehza onu Rum qeysərinin köməyinə müraciətlə qəsbkarla vuruşub qələbə çalmağa və hakimiyyəti ələ almağa sövq edir və buna da nail olur.

Nizami əsər boyu Xosrovun zəif cəhətlərini daha qabarıq şəkildə verir, məhz hökmdar-aşıqın bütün mənfilikləri müqabilində Şirinin mətanəti, sədaqəti və sevgilisindəki çatışmaz cəhətləri islahat çalışması bu gözəllik ilahəsi olan qızın mənəvi aləminin nə qədər zəngin olduğunu nəzərində nümayiş etdirir.

Şirin Xosrovun vüsəlinə böyük fədakarlıq tələb edən ağır imtahanlardan keçərək nail olur. Şair, onun əhd etdiyi kimi, Şirinin Xosrova kəbinli arvad olduğu dövrdə də öz hökmdar ərinin bütün çatışmazlıqlarını islah etmək, onu mənəvi, siyasi, mədəni cəhətdən kamilləşmiş bir insan və böyük bir ölkəni, orada yaşayan xalqı idarə etmək ləyaqətinə malik ideal dövlət başçısı səviyyəsinə çatdırmaq üçün heç də səylərini zəiflətmir.

Şirinin xeyirxah nəsihətlərinin təsiri altında Xosrov əyyəşliqdan əl çəkir, rəiyyətlə mehriban olur. Dərbarda təlxəkləri müdrik sazəndələr, xanəndələr, alimlər əvəz edir. Nizami iki sevgilinin vüsəl ərəfəsində biri digərinə söylədikləri ürək sözlərini müğənnilərin dili ilə bəyan edir. Nəkişanın Şirin, Barbədin Xosrov dilindən oxuduqları dördşər şeir parçalarının hər biri, ayrılıqda mübaliğəsiz demək olar ki, birər hikmət xəzinəsidir. Burada sanki Şirin idrak və zəka cəhətdən yüksələrək dahi bir mütəfəkkirə çevrilir. Böyük sənətkar sevimli qəhrəmanın dili ilə eşq, vəfa, sədaqət, dostluq, xeyirxahlıq, nikbinlik və başqa mənəvi məziyyətlər haqqında ələ bakir söz inciləri nəzmə çəkmişdir ki, hər qitə həqiqi insan haqqında himn kimi səslənir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Firdovsi əsərindəki Şirin dərbara gəlib Xosrovun hərəmi, sonra baş hərəmi olduqda sanki, bir növ, səhnədən çıxır, onun gənc yaşlarından vurğunu olduğu Xosrovdan istəyincə kam almaqdan başqa ələ bil heç bir arzusu yoxdur. Nizami dühası ilə yaranmış Şirin surəti isə bunun tamamilə əksinədir. O, Xosrovun sarayına baş hərəm kimi gəlir, yəni rəqibi-günüsü yoxdur, hərəmxana yalnız onun ixtiyarındadır. Lakin o, burada qapanıb qalmır. Burada o, bir dövlət adamı, ictimai xadim kimi hərəkət edir. Şirin dövləti idarə işlərində müəyyən təcrübəyə də malikdir. O, qüdrətli, əlavə hökmdar bibisi Məhinbanudan tərbiyə almışdır, onun varisi, vəliəhdi olmuş, ölümündən sonra taxta əyləşmiş, ağılı, zəkası, bacarığı, ədaləti ilə Azərbaycan torpağını cənnət bağına döndərmişdir. O, zülmü, aclıq və yoxsulluğu ölkəsindən silib atmış, zalımın zorakılıq qolunu həmişəlik qırmış, sonra da hakimiyyəti etibarlı əllərə tapşıraraq, taxtı-tacı tərk edib öz uğursuz eşqinin sorağına getmişdir.

Şirin arzu edir ki, candan artıq sevdiyi Xosrov xalqın sevimli hökmdarı olsun, hakimiyyət onun əlində daimi qalsın, başı heç zaman qovğalı olmasın. O, tacidar ərinə ölkəni, xalqı ağıl və ədalətlə idarə etmək üsullarını öyrətməyi özünə vəzifə hesab edir və ona xatırladır ki:

Dünyanı nemətlə edibsən abad,
Rəva görmə, qoysun zülm onu bərbad!
Ələ inək var ki, çoxlu süd verər,
Təpiklə o südü yerə əndərər...
Şahların əlində bir çox aynalar
Məzlumun ahından qara rəng alar...
Bir şah işlərində əzsa yolundan,
Yəqin ki, döndərər bəxti üzə ondan...

Yetər zülm oduna yaxdın aləmi,
Rəiyyət könlündən sil dərdi, qəmi!
Qorxuram, bu məsəl olsun həqiqət,
Bir şahı sevməsə əgər rəiyyət,
Pusqudan qüdrətli bir əl uzanar,
Kəsər zülm əlini, zəfər qazanar.
Xalq onu özünə bilər xeyirxah,
Başına tac qoyub edər padişah... (Xosrov və Şirin, 1947: 327)

Misal gətirdiyimiz misralardakı dərin siyasi-mənəvi məzmun Nizaminin Şirin surətini kamilləşdirmək, hərcəhətli inkişaf etdirib təkmilləşdirilmiş müsbət qəhrəman səciyyəsinə çatdırmaq meylinin nə qədər güclü olduğunu aydın göstərir.

Dahi sənətkarın yaratdığı Şirin surəti İran hökmdarının mənəvi aləmini zənginləşdirmək üçün əlindən gələni əsirgəmir. Romanın bu hissəsi oxucuda elə fikir oyadır ki, Nizami qadın qəhrəmanın öhdəsinə nəcib insani bir vəzifə qoymuşdur. O, qüdrətli hökmdarı layiqli insana döndərmək naminə hər cür cəfaya dözərək haman vəzifəni icra etmək imkanını əldə etmişdir. Şirinə görə, insan təbiətən nə qədər fitri məziyyətlərə malik olsa da, elmi olmasa, barsız ağaca oxşayır. O, kamil insan olmaq üçün Xosrovu elm öyrənməyə təşviq edir. Tarixi böyük şəxsiyyətlərdən sayılan Bozorgmehr Xosrova həyat, kainat, tarix, fəlsəfə, idarə üsulu və sair birliklər haqqında da məlumat verir. Onun həm vəziri, həm də müəllimi olur. Şirin özü də bu müdrik insanın biliyindən faydalanır və "Kəlilə" əsərindəki qırx hikmətin şərhini ondan öyrənir.

Nizaminin Şirin surətinə vurduğu mənəvi naxışlar barəsində düşünərkən dahi sənətkarın "Xosrov və Şirin" mənzum romanı nəzərimizdə tək-cə tərəvətini əbədi saxlayan bir məhəbbət dastanı deyil, eyni zamanda bir hikmət dənizi kimi canlanır. Bu surəti yaradan böyük şair sanki din rəhbərləri tərəfindən hər cür hüquqdan, hətta sevib-sevilmək ixtiyarından məhrum edilib alçaldılaraq adi ev heyvanları səviyyəsinə endirilmiş qadının nə kimi gözəl təbiətə, ülvi məziyyətə, sonsuz fəzilətə malik olduğunu nümayiş etdirmək istəmişdir.

Firdovsinin əsərində olduğu kimi, burada da Şirin eşqinə, sevgilisinə, sədaqətinə, namusuna, nankor övlad olan Şiruyə sonsuz nifrətinə qurban gedir. O, ögey oğlunun murdar arzusundan xəbər tutduğu üçün Xosrovun tabutunu sərdabaya qoyduqdan sonra qapını yadlar üzünə bağlayır, sinəsini sevimli ərinin parçalanmış sinəsinə dayayaraq, xəncəri ürəyinin başına sancaraq qanını onun qanına qatıb həlak olur.

Firdovsi "Şahnamə"sindəki Şirin surəti ilə Nizami əsərindəki Şirin surətinin müqayisəli təhlilinin ilk mərhələsini belə bir təəssüratla bitirmək olardı ki:

Hindistan şəkəriylə Mazəndaran şəkəri,
Hər ikisi şirindir, de, o hara, bu hara?!

Lakin biz sözüümüzü bitirmirik və buna da haqqımız yoxdur. Şərq xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan xalqının ədəbiyyatı tarixində elə böyük şəxsiyyətlər olmuş ki, şeiri, sənəti sevən və əli qələm tutan hər kəs onlar haqqında söz söyləmək, qəhrəmanlarını aləmə tanıtdırmaq meylinə düşmüş və bunlar arasında elələri də olmuşdur ki, şəxsən tanınmaq həvəsi ilə bu işə əl qatmışlar. Onlar hətta böyük sənətkarların əsərlərini diqqətlə oxumadan, onlardakı bədii-fəlsəfi qayəni dərk etmədən müəlliflər barədə fikir söyləməyə tələmiş, nəticədə də bu böyük insanların şəxsiyyəti, milli mənsubiyyəti, əsərlərindəki qəhrəmanların ictimai-əxlaqi səciyyəsi təhrif olunmuş və eybəcər şəkildə oxucuya təqdim olunmuşdur.

Ağır kədər və təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, şəxsiyyəti, əsərlərindəki qəhrəmanların xarakteri, mütərəqqi ideyaları ən çox təhrifə və sənətkarlığa məruz qalmaqda bu gün də davam edən dahi şairlərdən biri Nizami Gəncəvidir. Əsrlərdən bəri xalqımızın fəxri olan Nizami haqqında yazılan həqiqətdən uzaq ədalətsiz hökmlərə, saxtalaşdırılmış müddəalara, bəzən də açıq böhtan və iftiralara qısa cavab verməli olsaq, qalın bir kitab yazmalı olarıq.

Bu məqalədə biz dahi şairin ecazkar qələmi ilə yaranmış Şirin surəti haqqında söhbət açmışıq. Orta əsr təzkiyəçilərindən başlamış müasir ədəbiyyatşünaslara qədər Şirin surəti haqqında çoxlu uydurma və yalan fikirlər qələmə almışlar ki, “Xosrov və Şirin” əsərindən gətirdiyimiz inkaredilməz dəlillərlə onları rədd etməyi özümüzə borc bilirik. Əlbəttə, Şirin surəti haqqında uydurmaların hamısı və onların bütün müəllifləri haqqında bir məqalədə həm də onların hamısını sayıb-sadalamağa ehtiyac yoxdur. Ona görə də biz Şirin surəti haqqında çox geniş yayılmış, təkrarını ədəbiyyatşünaslığın mühüm bir elm sahəsi kimi inkişaf zirvəsinə yüksəltdiyi bizim günlərdə də davam etdirən üç məsələ ətrafında fikir söyləməklə kifayətlənirik. Bunlardan birincisi – Nizaminin yaratdığı Şirin surətinin etnik mənsubiyyəti; ikincisi – Şirinin Fərhad surətinə münasibəti; üçüncüsü – bu surətin Xosrovun birinci arvadı olan Məryəmlə rəftarı məsələləridir.

Bizə məlum olmayan bir zamanda naməlum bir şəxs Nizami əsərini oxumadan, oxusa da, başa düşmədən belə bir əsassız fikir irəli sürmüşdür ki, guya gəncəli dahinin qələmi ilə əbədi yaşamaq haqqı qazandırılmış Şirin erməni şahzadəsi, xaçpərəst bir gözəldir. Sonrakı dövrlərdə isə bir çox müəlliflər həmin səhvi kor-koranə təkrar etmişlər. Təəssüf ki, biz onların hamısı barədə bu yazımızda söhbət açmaqdan məhrumuq. Məqalənin həcmi imkanımızı məhdudlaşdırdığı səbəbindən yalnız uzun tarixi olan yanlış fikri hazırda da davam etdirən və həm də ədəbiyyatşünaslıqda təsadüfi adamlar olmayıb, özlərinə görə adı, şöhrəti olan bir neçə sanballı alim haqqında qısa söz deməklə kifayətlənəcəyik.

İranda müasir görkəmli ədəbiyyatşünaslarından doktor Zəbihullah Səfa çoxcildlik “İranda ədəbiyyat tarixi” əsərində Nizami Gəncəvidən bəhs açdığı fəsildə böyük sənətkarın əsərlərindən məlumat verərkən yazır:

نظامی چند داستان معروف زمان خود را بنظم در آورد و آنها عبارتند از داستان خسرو با کنیزک ارمنی شیرین نام که در نظامی شاهزاده ی ارمنی است.

Nizami öz zamanında məşhur olan bir neçə dastanı nəzmə çəkdi ki, onlar ibarətdir... Xosrovlə Şirin adlı erməni kənzinin dastanından ki, Nizaminin mənzuməsində Erməni şahzadəsidir (Zəbulla Səfa, 1336: 226).

Zəbiullah Səfa bu kobud səhvi həm adıçəkilən əsəri, həm də başqa kitablarında heç bir dəlil, əsas göstərmədən dönə-dönə təkrar edir.

Böyük zəhmət nəticəsində müxtəlif ölkələrin kitabxanalarında və əlyazma fondlarında saxlanılan mənbələrdən Nizaminin lirik şeirlərini toplayıb dahi sənətkarın divanını qismən bərpa etməyə çalışan məşhur İran alimi Səid Nəfisi belə, təəssüf ki, ənənə şəklini almış bu səhvi təkrar etməkdən yaxa qurtara bilməmişdir. O, nizamişünaslıq elminə qiymətli hədiyyə sayılan “Nizami Gəncəvinin tərcümeyi-halı, qəsidələri və qəzəllər divanı” adlı kitaba yazdığı çox geniş müqəddimədə bir neçə çox ciddi səhvə yol vermişdir ki, onlardan biri də Şirin surətinin etnik mənsubiyyəti məsələsini çaşbaş salmasıdır. O yazır:

خسرو و شیرین روایت افسانه آمیز و عبارت از معاشقات خسرو پرویز شهریار معروف با شیرین که مطابق داستان دختر پادشاه ارمنستان بود.

“Xosrov və Şirin” əfsanə xarakterli bir rəvayətdir ki, məşhur Şəhriyar Xosrov Pərvizlə (Nizami) dastanında Ermənistan padşahının qızı olan Şirinlə eşqbazlıqlarından bəhs edir (Nəfisi, 1338: 79).

Nizami əsərindəki Şirin surətinin etnik mənsubiyyəti haqqında saxtalaşdırılmış bu iddiaya Hindistan alimi Şibli Nemaninin, İran ədəbiyyatşünaslarından Əliəkbər Şəhabi, Fatimə Səyyah, Rzazadə Şəfəq, Vəhid Dəstgerdi, Cəmşinə Rəbbani və başqalarının yazılarında da rast gəlirik, şübhəsiz ki, bu yanlış fikir Avropa şərqşünaslarına da öz təsirini göstərmişdir.

Təəssüf ki, xarici müəlliflərin əsərlərində deyilə-deyilə, bir növ, “vətəndaşlıq hüququ” qazanmış bu açıq yalan sovet alimlərindən akademik A. Krımski, professor Yuri Marr, görkəmli ədib M. Şaqinyan və mərhum M. Rəfilinin yazılarında da təzahür etmişdir. Əlbəttə, bütün bunlar dahi şairin əsərlərini oxumadan və ya qələmə alınan məsələləri diqqətlə öyrənmədən, mövcud rəvayətlərə əsassız inanmaqdan irəli gəlmişdir.

Məsələni aydınlaşdırmaq üçün ən doğru yol dahi şairin öz əsərinə müraciət etməkdir. Ancaq bu yolla təyin etmək olar ki, Nizaminin sonsuz məhəbbətlə surətini yaratdığı Şirin haralıdır və kimdir. Şair qəhrəmanının kim və haralı olduğunu bildirmək üçün öz mənzum romanının geniş hissəsində sözü Xosrovun nədimi, dostu rəssam Şapura verir. Şapur səyahətdən qayıtmış və gənc şahzadəyə görüb-bildiklərindən danışarkən belə bir məlumat verir:

Dağıstanın neçə mənzilliyində
Dərbənd dənizinin düzənliyində
Şahzadə bir qadın olmuş hökmran,
Ordusu coşarsa, çəkər İsfahan.
Bütün Arran mülkü Ermənə qədər.
Onun fərmanına itaət edər.
Elə ölkə yox ki, almasın xərac,
Hər nəyi desən var, sevmir taxtū-tac.
Dağlarda min uca qala tikdirir,
Xəznəsi sayını bir Allah bilir.
İlxısı, naxırı, sürüsü, saysan
Miqdarca artıqdır quşdan, balıqdan.
Günləri xoş keçir, əri yoxsa da,
Könlü xoş yaşayır o, bu dünyada.
Kişidən üstündür ondakı hünər,
Odur Məhinbanu adı vermişlər. (Xosrov və Şirin, 1947: 45)

Bu misralar Nizami qəhrəmanının haralı və kim olduğunu bildirmək üçün “məlumat kitabçası”nın müqəddiməsi kimi alın bilər. Dağıstandan başlamış Ermənistan qədər Dərbənd (Xəzər) dənizi düzənliklərində, təqribən hazırkı Sovet Azərbaycanı ərazisində zəngin və qüdrətli bir dövlət var imiş ki, onun da hökmdarı kişilərdə hünərcə üstün Məhinbanu idi. Bu hökmdar qadın isə Nizami əsərinin qəhrəmanı Şirinin bibisidir. Gətirdiyimiz misralardan tam aydın olur ki, Məhinbanu Ermənistan şahı deyil, “bütün Arran mülkünün” (Şimali Azərbaycanın) hökmdarıdır. Onun paytaxtı isə Azərbaycanın qədim şəhərlərindən sayılan məşhur Bərdədir. Nizami məhəbbət və ehtiramla qələmə aldığı Məhinbanunu ağıllı, ədalətli bir hökmdar kimi təsvir etmişdir. Dağlarda tikdirdiyi uca qalalarla yurduna keçilməz hasar çəkdirsə də, “qoşununun dalğası ilə İsfahan çəksə

də” sülhü, əmin-amanlığı xalqının ən böyük səadəti hesab edir. Onun heç kəsin torpağında gözü yoxdur, öz torpağını isə göz bəbəyi kimi sevir və qorumağı bacarır. O, təbiətincə heç bir feodal fərman-fərmaya oxşamır. Həyatın mənasını döyüş meydanlarında, hərbi səfərlərdə deyil, təbiətin insanlara bəxş etdiyi gözəl nemətlərdən bacarıqla istifadə etməkdə görünür. Böyük şair Şapurun dili ilə Məhinbanunun həyat tərzi belə şərh edilir.

“İlin hər fəslində nəzər yetirsin,
Yeni bir havada o salır məskən.
Gül fəslində olanda Muğandır yeri,
Yaşıl çəmənləri gəzir o pəri.
Ermən dağlarına yay olcaq gələr,
Öpər ayağından güllər, çiçəklər.
Payızda köçünü Abxaza salar.
Quştək qanad açar, şikar axtarar,
Bərdənin havası sıcaqdır deyə,
Qışda o, meylini salar Bərdəyə,
Ömrünün fərəhlə keçir hər anı,
Şənlənir, oyuncaq sanır dünyanı” (Xosrov və Şirin, 1947: 45).

Bəlkə də ilk dəfə səhvə yol verib Şirini “erməni şahzadəsi” adlandıran naməlum müəllif yuxarıda misal gətirdiyimiz şeir parçasının üçüncü beytinə əsaslanmışdır. Tədqiqat bu yolla gedərsə, bir başqası da həmin parçanın dördüncü beytini əsas qəbul edib onu Abxaz (Gürcüstan) şahzadəsi adlandırma bilər. Əslində isə iş belə deyildir. Məhinbanu nə erməni, nə də gürcü şahzadəsidir. Məhinbanunun əyləncə-istirahət marşrutunu gördüyümüz kimi təsvir edən böyük insanpərvər, beynəlmilətçi şair qarşısına qəhrəmanın etnik mənsubiyyətini göstərməkdən qat-qat mühüm olan bir məsələyə işarə etmək istəmişdir. Bu məsələ isə həm Nizaminin yaşadığı zamanda, həm də tarixin bütün dövrlərində Zaqafqaziyada yurd salmış azərbaycanlılar, ermənilər və gürcülərdən ibarət üç qonşu xalqın səadət və azadlığının təməl daşı olan ənənəvi dostluğun əzəmətini, qüdrətini nümayiş etdirmək idi. Məhinbanu bu qonşu ölkələrə dost kimi, əziz qonaq kimi ərək ilə, öz doğma evi kimi gedir, gəzir, dincəlir və yenə də öz vətəni Arrana – Azərbaycana, abad və bərəkətli paytaxtı Bərdəyə qayıdır.

Nizami əsərinin ikinci baş qəhrəmanı Xosrov iki dəfə ölkəsi İrandan qaçmalı olur. Birinci dəfə onun canının qəsdinə girmiş tacidar atası Hürmüzün qorxusundan, ikinci dəfə isə onu taxtdan salmış Bəhrami-Çubinənin əlinə keçməmək üçün. Hər iki dəfə o, eşqinə könül bağladığı Şirinin yurduna – Azərbaycana, Muğana pənah gətirir. Birinci səfərində o, Şirinlə görüşə bilmir; şair aydın göstərir ki, onu Muğanda Məhinbanu qarşıladı və əziz qonağı kimi qəbul etdi. Dahi sənətkar peyğəmbərcəsinə bilirdi ki, zaman gələcək, onun böyük adından sərvət və şöhrət naminə sui-istifadə edən adamlar peyda olacaq ki, hətta özlərinin malik olduqları çoxmərtəbəli elmi titulların məsuliyyətini duymadan kəmsavad təzkirəçilərin uydurmalarını təkrar edəcəklər. Ona görə də əsərlərindəki başqa mühüm məsələlər barədə olduğu kimi, Şirinin vətəninə dəqiqləşdirmək haqqında da fikrinin ardıcılığını lazım bilmişdir. Bu cəhətdən kiçik bir epizod olduqca səciyyəvidir.

Məhinbanu Muğanda (yəqin ki, səhra düşərgəsində) Xosrovu cah-calalla qonaq etdikdən sonra onun hələ çox qalacağını və havanın soyuqladığını görüb İran şahzadəsinin onunla paytaxtı olan Bərdəyə gedib qış fəslini orada başa vurmasını xahiş edir. Şair yazır:

“Məhinbanu dedi: Cavan hökmdar!
İndi mənim səndən bir xahişim var,

Paytəxtim Bərdəyə meylini sal sən!
Qış fəsli orada dincəlib qal sən!
Sıcaq havası var o tərəflərin,
Otlığı genişdir, suları sərin” (Xosrov və Şirin, 85-86).

Xosrov hökmdar qonaqçısının təklifini qəbul edir və başındakı atlılarla birlikdə Bərdəyə yola düşür. Burası da maraqlıdır ki, İran şahzadəsi Bərdənin cənnət guşəsi sayılan Ağ bağda məskən salır, haman Ağ bağ ki, böyük şair sonralar özü “Şərəfnamə”sində İskəndər zamanı dünya fatehini heyrətə salan Hüşabə dastanında Bərdəni yenə də o ağıllı, ədalətli azərbaycanlı hökmdarın paytaxtı kimi verilmiş və bu bağın geniş təsvirini qələmə almışdır.

Şapur da Xosrovu axtara-axtara gəlib Bərdəyə çatır və İran şahzadəsinə həm Şirinin Mədəində olması müjdəsini, həm də atası Hürmüzün əyanlar tərəfindən gözlərinin çıxarılıb taxtdan salınması xəbərini burada çatdırır. Əsərdə təsvir olunan hadisələrin heç biri Ermənistanda baş vermir və erməni şahı və şahzadəsi adı belə heç yerdə çəkilmir.

Bəhrami-Çubinə qarşısından qaçan Xosrov yenə də Azərbaycana pənah gətirir. Nizami tacü-taxtı tərک edib canını xilas etmək məqsədilə gizlicə səfərə çıxmış gənc hökmdarın sərgüzəştini belə bitirir:

Düşdü yollu-yolsuz bir biyabana,
Özünü çatdırdı Azərbaycana.
Oradan Muğana tərəf yollandı,
Eşqinə Aranı büt-xana sandı. (Xosrov və Şirin: 102)

Şair Xosrovla Şirini ilk dəfə burada Muğanda ovlaqda görüşdürür və onların məhəbbətindəki çətin mərhələ də buradan başlayır.

Tədqiqatçılardan bəziləri Şirinin erməni şahzadəsi olması iddiasını möhkəmləndirmək üçün eyni zamanda məsihi (xristian) kimi də qələmə verməyə çalışmışlar. Nizami isə bu cəhətdən də öz mənalı misraları ilə təhrifçilərin əl-qolunu bağlamış, yaratdığı qəhrəman surətinin hansı dinə pərəstiş etdiyini çox aydın işarələrlə müəyyən etmişdir. “Xosrov və Şirin” dastanının giriş hissəsində böyük şair yazır ki: “Qapımı hamının üzünə bağlayıb bu əsəri yazdığım zaman gecələrin birində candan əziz tutduğum dindar, aləhpərəst bir dostum qapımı döyüb yanıma gəldi və heyrət əli başında məni məzəmmət etməyə başlayıb dedi:

“Tovhid qapısı döy, məşhur şairsən,
Niyə muğ rəsmini təzələyirsən?!” (Xosrov və Şirin: 32)

Buradan aydın olur ki, Nizaminin öz ölməz əsəri üçün seçdiyi mövzu İslam dini kimi “tovhidə” (təkallahlığa) əsaslanan xristianlığa pərəstiş edənlərin həyatından deyil, “muğların” (atəşpərəstlərin) həyatından alınmışdır. Bu da məlumdur ki, İslam dini qılınc zoruna qəbul etdirilməzdən əvvəl iranlılar və azərbaycanlılar əsasən Zərdüşt dini olan atəşpərəstliyə peyrövlük edirdilər.

Nizami əsərinin qəhrəmanlarının atəşpərəst olduqlarına bir neçə yerdə təkrarla işarə etmişdir. Bu keyfiyyət Şirinin içdiyi andlarda xüsusi bir aydınlıqla nəzəri cəlb edir. Əsərin əvvəllərində bibisinin nəsihətlərini qəbul edib Xosrovla müəşiqədə ifrata yol verməyəcəyinə söz verən Şirinin andı belədir:

O yeddi nur saçan ulduza qəsəm,
Günəşə ki, ondan yaranmış aləm,
Camali-eşqindən qan ağlasam da,
Kəbinsiz dönmərəm ona arvada (Xosrov və Şirin: 106).

Eşq dastanının başqa bir yerində Şirin yenə and içməli olur. Bu o zamandır ki, Xosrovun birinci arvadı ölmüş, bir növ, özünü sərbəst hesab edir və Şirinin vüsalına çatmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadəyə çalışır. Biz İran hökmdarını Şirinin Mədaindəki qəsrinin qapısında görürük. Qapını şiltaq sevgilisinin üzünə bağlamış gözəl dam üstündən ona nəsihət verib geri qayıtmasını tələb edir və öz əhdinə sona qədər sadıq qalacağına and içir.

Sonra and içərək gəldi amana,
Müqəddəs zəkaya, ağıllı cana.
Firuzə səmanın güllük tağına,
Günəşin tükənməz, nur bulağına...
“Şahsan da, yəqin bil, məndən heç zaman
Kəbinsiz murada çatmayacaqsan!” (Xosrov və Şirin: 256)

Beləliklə, heç bir şübhə yeri qalmır ki, Nizami əsərinin qəhrəmanı xristian deyil, atəşpərəstdir. O, İsağa, Məryəmə, həvarilərə, xaça, kilsəyə deyil, günəşə, səmaya, ulduzlara və s. and içir.

Əgər biz bu deyilənlərə əsərin sonunda Şirinin Xosrovla birlikdə atəşkədədə məskən salıb guşənişin olduğunu da əlavə etsək, məsələ daha da aydın olar.

Bununla belə, bir daha qeyd etməyi lazım bilirəm ki, Nizami əsərindəki Şirin surətinin etnik və dini mənsubiyyəti haqqında yayılmış qeyri-elmi müddəaları rədd etməkdən məqsəd heç də o deyil ki, dahi sənətkar bu cəhətdən insanların birini digərindən üstün tutmuşdur. Nizaminin bir xalqı, ya bir etnik qrupu başqalarından üstün tutması barədə fikir söyləyən olarsa, biz onu kəmsavad, saxtakar və böyük insanpərvər şairə hörmətsizlik edən şəxs kimi pisləməliyik. Nizaminin böyüklüyü ondadır ki, ölməz əsərlərində yer üzünün bütün qitələrindən, bütün xalqlar və tayfalardan olan müsbət qəhrəmanların gözəl əxlaqi, mənəvi xüsusiyyətləri, insani məziyyətləri, nəcib sifətləri haqqında sonsuz hörmət və məhəbbətlə söz açaraq, oxucuların ürəyində onların hamısına dərin ehtiram hissi yaratmışdır.

Şirin surətinin etnik mənsubiyyətini düzgün təyin etməyin ona görə ciddi elmi əhəmiyyəti vardır ki, zahirən az əhəmiyyətli görünən bu məsələni həll etmədən Nizaminin “Xosrov və Şirin” mənzum romanını yazarkən qarşısına məqsəd qoyduğu çox mühüm və şərəfli vəzifə haqqında danışıq çətinləşir. Bu əsəri diqqətlə oxuyan hər kəsə aydın olur ki, Firdovsi əsərindəki iranlı qızı Şirini Arrana gətirən, dastanını mövcud yazılı mənbələrdən deyil, Bərdədə yaşayan dünyagörmüş müdrik qocalardan eşitdiyi rəvayətlərdən istifadə yolu ilə yaradan Nizaminin arzusu və məqsədi öz doğma yurdu Azərbaycanın keçmiş əfsanəvi tarixindən bir səhifə açmaq olmuşdur. Əsərdəki Məhinbanu-Şirin xəttini başa düşmək böyük vətənpərvər şairin məhz bu nəcib məqsədini dərk etmək və qiymətləndirmək zəruriyyəti baxımından əhəmiyyətlidir.

“Xosrov və Şirin” dastanındakı Məhinbanu-Şirin xətti dahi sənətkarının öz ana yurduna sonsuz məhəbbətindən yaranmış ölməz bir ədəbi abidədir ki, müəllif burada xalqımızın bu ağıllı, namuslu, ədalətli, yenilməz, xalqsevər qızları tərəfindən idarə olunan Azərbaycan torpağının bir guşəsindəki dövlətin əzəmətindən xəbər verir. Bəli, Ni-

zaminin qadındaki paklıq, vüqar, toxunulmazlıq, müdriklik timsalı kimi qələmə aldığı Məhinbanu, Şirin böyük Nüşabənin nəvələri, azərbaycanlı qızlardır.

Nizaminin dühası ilə "Xosrov və Şirin" əsərində o vaxta qədər adına təsadüf edil-məmiş, heç bir ədəbi mənbədə adı çəkilməmiş Fərhad surəti yaradılmışdır. İlk dəfə dahi Azərbaycan mütəfəkkiri tərəfindən ədəbiyyata gətirilmiş bu sadə, istedadlı, məğrur, şücaət və sədaqət simvolu olan zəhmətkeş insan surəti səkkiz əsrə yaxındır ki, əbə-diiyyətə qovuşaraq yaşayır. Fərhad surəti Nizami sənəti ilə elə bir mənəvi ülviiyyət zirvəsinə çatdırılmışdır ki, Şərq xalqlarının poeziyasında yüzlərlə özünə pərəstişkarlar tapmışdır. Şairlər əsrlərdən bəri müxtəlif mövzularda, müxtəlif janrlarda yaratdıqları əsərlərində Fərhadı pak məhəbbət və səmimi dostluğun əlçatmaz nümunəsi kimi tə-rənnüm etmiş və etməkdədirlər. Onlardan bəziləri hətta Şirinlə Fərhadı sevgililər kimi qələmə alaraq onların qarşılıqlı ideal məhəbbətindən danışmışlar.

Təəccüblü olsa da, beynəlxalq nizamişünaslıqda belə bir yanlış ənənə də meydana gəlmişdir ki, bir sıra müəlliflər "Xosrov və Şirin" haqqında söz açarkən Şirinlə Fərhadı biri digərini eyni hisslərlə sevən bədii qəhrəmanlar kimi qələmə vermişlər. Əlbəttə, bu yanlış mühakimə də yenə onun müəlliflərinin Nizami əsərinə deyil, eşitdikləri əfsanəyə əsaslanaraq qələm işlətmələrindən irəli gəlmişdir. Əsrdən-əsrə, nəsil-dən-nəslə davam edib gələn, hətta bizim günlərdə də davam edən bu ədalətsiz hökmün məhz məlumatsız-lıq nəticəsi olduğunu yəqin etmək üçün dahi şairin əsərini diqqətlə oxumaq kifayətdir.

Nizami əsərində Fərhad sadə daşyonan, heykəltəraş surətidir. O, Şapurun məslə-həti ilə Şirinin yanına çağırılır və ilk baxışda bu gözəllik ilahəsinə vurulur. Fərhadın eşqi həqiqətən Məcnunvari eşqdır ki, Şirinin vüsəlinə yetmək üçün hər cür maneələri aradan qaldıraraq fədakarlıq nümunələri göstərmək üçün aşiqə qüdrət bəxş edir. O, bu eşqin yo-lunda yaradıcı və hər şeyə qalib gələn zəhmət xarüqələri göstərir və nəhayət, canını da bu yolda qurban verir. Amma Şirinin Fərhadı olan münasibətinə diqqət yetirsək, Nizami əsərində buna eşq adı vermək olmaz. Gəncəli dahinin böyüklüyü burada bir daha əzə-məti ilə canlanır ki, insanların təbiətindəki özünəməxsusluğu misilsiz məharətlə bəyan etmişdir.

Şirin Fərhadı öz ətrafındakıların, o cümlədən Xosrovun başa düşdükləri mənada sevmir. O, Fərhadı nadir insanlarda olan saf və həssas qəlbinə görə, tacidarlar qarşısında enməyən başı, qırılmayan qüruruna görə, sözünə sadıq, özünə inanan səbatı, iradəsi və fədakar təbiətinə görə bir mahir sənətkar və yorulmaz zəhmət adamı kimi sevir. Bu isə eşq deyil, insanın insan mənəviyyəti və ləyaqətinə sonsuz hörmətindən və qədərbilən-liyindən doğan məhəbbətdir. Fərhadla Şirin arasında qarşılıqlı eşqin mövcud olduğunu iddia edənlər Nizaminin həyat fəlsəfəsindəki məhz bu incəliyi başa düşmədiklərindən kobud səhvə yol vermişlər. Əgər bu yanlış fikir nizamişünaslığın hələ təkamül mərhə-ləsinə çatmadığı dövrlərdə, həm də elm və ədəbiyyatda öz dəsti-xətti, böyük nüfuzu olmayan şəxslər tərəfindən söylənilib təkrar edilməklə qalsaydı, bəlkə də məsələni aydın-laşdırmağı zəruri hesab etməzdik. Lakin təəssüflə xatırlatmaq lazım gəlir ki, Nizami ide-yaları, onun əsərlərindəki qəhrəmanların mənəvi-əxlaqi, siyasi-ictimai səciyyələri haq-qında keçmişdə söylənmiş səhv fikirlərin bir çoxu, o cümlədən, Şirinin də Fərhadı bir aşiq kimi sevməsi haqqında uydurma bu gün də, bəzən də hamının tanıyıb hörmət bəs-lədiyi müəlliflər tərəfindən təkrar olunur. Buna misal üçün biz hamımızın hədsiz dərə-cədə də sevib xatirəsini əziz tutduğumuz görkəmli sovet yazıçısı M. Şaqinyanın bu yaxın-larda təkrar nəşri Bakıda çapdan çıxmış "Nizami haqqında etyudlar" əsərinə müraciət etmək istərdim. Mərhum ədib dahi Azərbaycan şairinə böyük məhəbbətlə qələmə aldığı bu qiymətli əsərdə, təəssüf ki, bəzi ənənəvi səhvləri təkrar edir, o cümlədən kitabın 65-ci səhifəsində yazır:

«Хосров и Ширин» рассказывает о любовных перипетиях между Армянской или аппанской царевной Ширин и персидским царем Хосровом и между той-же Ширин и гениальным человеком из народа, строителем Фархадом» (Şaqinyan, 1955: 43-44).

Şübhəsiz ki, M.Şaqinyan “Xosrov və Şirin” romanını orijinalda oxuya bilməzdi. Ancaq təəccüb doğuran orasıdır ki, müəllif əsərini yazarkən roman rus dilində çapdan çıxmışdı; həm də Şirinin erməni şahzadəsi olması və guya Fərhadla eşq macərəsi keçirməsi barədə olan uydurmalar əvvəlcə Azərbaycan alimləri, onların ardınca görkəmli sovet şərqşünası Y.E. Bertels tərəfindən heç bir əsası olmayan qələt müddəalar kimi rədd edilmişdi. Buradan bir nəticə çıxarmaq olar ki, ənənəyə çevrilmiş yalanın təsir qüvvəsi bəzən yeni söylənmiş həqiqətdən üstün ola bilər. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Mariyetta Şaqinyanın kitabı ilk dəfə 1955-ci ildə Yerevanda çap edilmişdir. Əsərin məsul redaktoru E.B. Aqayan Şirin surəti haqqında qondarma fikirlərin tənqid və rədd edilməsindən xəbərsiz ola bilərdi. Bəs əsər 1981-ci ildə Bakıda təkrar çap olunarkən redaktorlar nə üçün bu səhvləri islah etməmişlər? Görünür, onlar da mərhum akademik A. Krımskinin Nizami haqqındakı kitabını redaktə edən hörmətli alimlərimiz kimi, vəzifələrinə məsuliyyətsiz yanaşmışlar.

Nizami əsərindəki Şirinin Fərhadla eşq bəsləyib-bəsləməməsinin çox ciddi prinsiplə əhəmiyyəti vardır. Əlbəttə, dahi sənətkar Fərhadın şəxsiyyətində elə bir qəhrəman surəti yaratmışdır ki, ona vurulmamaq olmaz. Biz onu “xalq içərisindən çıxmış dahi insan” adlandıran M. Şaqinyana tamamilə haqq qazandırırıq. Nizamidən sonra böyük Azərbaycan mütəfəkkirinin yaradıcılıq irsindən bacarıqla istifadə yolu ilə onun mövzusunda əsər yazan müəlliflərdən bir çoxu, o cümlədən Əlişir Nəvai, Vəhşi Bafqi, Səməd Vurğun kimi qüdrətli şairlər Şirinin Fərhadla məhəbbətini tərənnüm etmişlərsə, bunu təsadüfi hesab etmək olmaz. Bizcə, Nizami əsərini diqqətlə oxuyan hər kəs Şirinin ruhi əzabla dolu, mürəkkəb macəralı həyat yolunu izləyərək ona aşiq olan Xosrovla Fərhadın mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini müqayisə etdikdə, yəqin, elə bir qərara gəlir ki, Şirin kimi bir qızın eşqinə Xosrov yox, Fərhad layiq idi. Tərəddüdsüz demək olar ki, Nizaminin özündən də soruşsaydılar, o da bunu təsdiq edərdi. Lakin böyük şair bu əsəri qələmə alarkən qarşısına çox ciddi mənəvi-fəlsəfi əhəmiyyəti olan bir məqsəd qoymuşdu. Onun məqsədi Şirinin timsalında cismani, mənəvi, əxlaqi, tərbiyəvi cəhətdən heç bir qüsuru olmayan mətin, iradəli, pakizə, sədaqətli, vəfalı, alicənab, dözümlü, həm də çox gözəl bir qadın surəti yaratmaq idi. Sənətkar böyük bir məharətlə buna da müvəffəq olmuşdur. Əsərdəki Fərhad eşqi isə, bizcə, əsas qəhrəman olan Şirindəki ideal xüsusiyyətlərin sınaqdan keçirilməsində, bir növ, məhək daşı rolunu oynayır, Şirinin qəhrəmanı bu sınaqdan müvəffəqiyyətlə çıxmışdır. O, Fərhadın ecazkar hünəri, sənətindən, eşqinin vüsəti və səmimiyyətindən, iradəsi və yenilməzliyindən, vəfası və qayğıkeşliyindən vəcdə gəlir. Ona müdrik, həssas və alicənab insan kimi pərəstiş dərəcəsinə çatan sonsuz hörmət və məhəbbət bəsləyir. Lakin burada bəzi müəlliflərin Şirin adına bağladıkları eşqdən əsər-ələmət belə yoxdur.

Nizaminin ideal qadın qəhrəmanına bu uydurma ittihamı verən ilk adam surəti şairin özü tərəfindən yaradılmış Xosrovdur. O, çılğın qısqanclığın fitvası ilə Fərhadı aradan qaldırırdıqdan sonra Şirinə məktub yazır və Fərhadın ölümü münasibətilə ona başsağlığı verib işarə edir ki, sevdinin o qəhrəman gözündən itdiyindən, yəqin ki, mənim halıma nəzər salacaq və yumşalacaq. Şirin bu sözlərdən qəzəblənir və sevgilisinə cavab məktubunda yazır:

Məni Fərhad üçün etmə məzəmmət,
O qərib ölənə layıqdir hörmət!
Fərhad öz mehrini salsa da mənə,
Duyurdum, qardaşdır dünyada mənə.
Nə baxdım üzünə məhəbbətlə mən,
Nə xoş söz eşitdi Şirin dilimdən” (Xosrov və Şirin: 355).

Ayrı cür də ola bilməzdi. Nizaminin yaratdığı Şirin surəti o qızlardan deyildi ki, bir qəlbində iki məhəbbət yaşada bilsin. O, pak qəlbinə hələ çox gənc ikən Xosrov Pərvizə vermişdi. Bu addım səhv olsa da, sevdiyi şahzadə mənəvi keyfiyyətləri ilə onun eşqinə tamamilə layiq olmasa da, Şirin sözündən, əhdindən dönmür. Düzdür, bu səbat, bu sədaqət, əsərdə oxuduğumuz kimi, Şirinə çox baha başa gəlir. Lakin nə Bərdənin cənnət misallı Ağ bağını, taxtú-tacını tərək edib Mədainin ilan mələyə qızmar ucqarında tikilmiş “lad” qəfəsi xatırladan qəsrə keçirdiyi qürbət həyatı, nə illər uzununu davam edən hicran dərdi, nə Xosrovun üzüdnüklüyü, şıltaqlığı Nizami qəhrəmanını sarsıda bilər. Şirinin dahi sənətkarın qələmi və zəkası ilə yoğrulmuş ülvə mənliyi sərt və sıldırım bir qaya kimi bütün cəfalara, çətinliklərə siper olur, sınaqlardan çıxır, qələbə çalır, muradına çatır və öz ağı, zəkası ilə Xosrovu yüngül təbiətli hökmdardan müdrik və alicənab insana çevirmək qüdrətini və istedadını nümayiş etdirir. Nizami əsərindəki Şirin surəti ləkəgötürməz ideal qadın surətidir. Təsadüfi deyil ki, əsərin sonunda Şirinin intihar epizodunu qələmə alan şair onun nəci sifətlərini özünün vəfalı, namuslu, mehriban, sevimli arvadı və yeganə oğlunun anası Afaqla müqayisə edərək eyniləşdirmiş və yazmışdır:

Oxu bu dastanı qəlbində kədər,
O gözəl Şirinçün ağla bir qədər,
Çünki tez tərək etdi o bu aləmi,
Cavanlıqda soldu qızılgül kimi.
Qırçaq gözəlüm tək ox kimi süzdü,
Mənim Afaqımın sanki özüydü.
Dərbənd hakimindən mənə töhfəydi,
Ağıllı, kamallı, bir tər qönçəydi.
Dəmir bir zirehdi əynində paltar,
Toxuna bilməzdi ona bir əğyar.
Şahlara qəzəbli, mənə mehriban,
Mənimlə balısa baş qoydu haman.
Əfsus, o türk məni çox tez tərək etdi,
Dağlara üz tutub türk kimi getdi. (Xosrov və Şirin: 355)

İki dahi sənətkarın ölməz əsərlərində yaradılmış eyni qəhrəman – Şirin surətinin səciyyəsi belədir. Bizcə, onları sadəcə bir-birindən ayıraraq birinə üstünlük verib, digərini ikinci yerə köçürmək ədəbiyyatşünasın vəzifəsi deyil. Onları səciyyələndirən ədalətli hakim, əlbəttə, tarix və çoxmilyonlu oxucu kütlələri olmalıdır.

QAYNAQLAR:

1. Nizami Gəncəvi. (1947) *Xosrov və Şirin*. Bakı: Azərnəşr.
2. Тезисы докладов VIII Всесоюзной конференции по актуальным проблемам иранской филологии. (1982). Душанбе.

3. Шагинян, М. (1955). *Этюды о Низами*. Ереван: АН Арм. ССР, стр. 43-44.
4. *Шах-наме: Критический текст*. (1965) В 9 т., Том 3. Москва: Наука.
5. *Шах-наме: Критический текст*. (1971) В 9 т., Том 9. Москва: Наука.
6. ذبیح الله صفا، (1336) *تاریخ ادبیات در ایران*. جلد دوم، تهران.
7. سعید نفیسی، (1338) *احوال و آثار و قصاید و غزلیات نظامی گنجوی*. تهران.

Mammad Mubariz ALIZADEH

Comparative analysis of Shirin image in the poems of Firdowsi and Nizami

Summary

According to the information given in Arabic sources, the epic “Xosrov and Şhirin” has been spread in oral form since VII century. In Persian literature Firdowsi was the first poet who touched this story in his “Shahname”. In spite of Shirin’s artistic image was not created in separate poem it was complete and interesting. However it was Nizami Ganjavi- a genius Azerbaijani poet who made this story famous all over the world. A number of famous poets created nazira (imitation) at this immortal work after Nizami’s “Khosrov and Shirin”. Although both masters of words took different positions in terms of meaning and idea of the poem we consider comparative analysis presented in the article to be useful. By our opinion the article sheds light on such topics as: similarity of plots and the attitude to historico-mythological legends. The article also helps to determine the artistic style, social, moral and educational uniqueness of the poets. But by us it is not the task of literary critic to divide the images created by two poets in order to put one on the first place and another on second. These could be estimated like this only by millions of readers and history.

Мамед Мубариз АЛИЗАДЕ

Сравнительный анализ образов Ширин в произведениях Фирдовси и Низами

Резюме

По информации, предоставленной в арабоязычных источниках, устная форма дастана «Хосров и Ширин» была распространена с VI века. В персоязычной литературе впервые эта тема была затронута Фирдоуси, однако поэт не написал отдельное произведение на эту тему, а коснулся ее в своем произведении «Шахнаме». Несмотря на это, Фирдоуси удалось создать интересный и совершенный художественный образ Ширин. Однако новую жизнь в дастан с древнейшей темой вдохнул и прославил его во всем мире гениальный азербайджанский поэт Низами Гянджеви. После месневи Низами «Хосров и Ширин» десятки известных поэтов написали подражательные стихотворения к этому бессмертному произведению.

Оба мастера слова в своих произведениях выступали с различных позиций, но, так как они коснулись одной и той же темы, в данной статье мы посчитали полезным разъяснить отношение поэтов к образу Ширин путем сравнительного анализа.

По-нашему мнению, подобный анализ поможет, в целом, осветить отношение Фирдоуси и Низами по отдельности к историко-легендарным повествованиям, определить их художественные манеры и своеобразие в выражении общественных, моральных, нравственных и воспитательных взглядов. Однако мы считаем, что разделять общий образ в обоих произведениях, отдавать преимущество одному образу, а другой держать во втором плане не является задачей литературоведа. Эту оценку, конечно же, могут дать история и многомиллионная читательская аудитория.